Hind Donanması Kaptanı ve Bahriye Müellifi Pîrî Reis (Gelibolu, 1470?-Mısır, 1554)

Mahmut Ak*

Hayatı

Babasının adı Hacı Mehmed olan Pirî Muhyiddin Reis,(1) Kitâb-ı Bahriye'nin ilk telifine göre Kemal Reis'in kız kardeşinin, bu eserin ikinci telifi ve haritalardaki imzasına göre de erkek kardeşinin oğludur. Mehmed Tahir, Ataî'ye istinaden (s. 55), müellifin ismini Ahmed b. Ali el-Hac Mehmed el-Karamanî Lârendevî olarak gösteriyorsa da,(2) buradaki diğer bazı bilgilerin mukayesesinden bu şahsın başka birisi olduğu anlaşılmaktadır.

Pirî Reis, Kemalpaşazade'nin tavsifine uygun olarak çocukluk yıllarını Gelibolu'da "*timsah gibi su içinde büyüyerek*" geçirmiştir. Tahsilinin ayrıntıları bilinmemekle birlikte, doğduğu şehirde aldığı ilk eğitim yanında, özellikle küçük yaşlarından itibaren amcasının yanında bulunarak denizcilikle ilgili bilgileri yaşayarak öğrenmiştir. Nitekim amcasının devlet hizmetine girmesinden (1494) önceki faaliyetlerinde, özellikle Endülüs Müslümanlarının İspanyol zulmünden kurtarılıp Kuzey Afrika sahillerine taşınması sırasında Pirî Reis de görev yapmıştır.(3)

Osmanlı-Venedik Harbi'nde (1498-1502) Kemal Reis'in kumanda ettiği filoda bir geminin kaptanlığını Pirî Reis yapmış; Modon Kalesi'nin fethi (1500) sırasındaki gayretlerini şair Safaî *Fethnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserinde sitayişle tasvir etmiş;(4) bu sırada Navarin Kalesi'nin Kemal Reis tarafından istirdadı (1501) haberini İstanbul'a götürerek, II. Bayezid'in huzuruna çıkmış, 3000 akçe, 1 kırmızı benekli kaftan ve ulufesine 5 akçe zam verilme suretiyle taltif edilmiştir.(5) Amcasının vefatından sonra (16 Ocak 1511) Barbaros'un emrinde çalışmıştır. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Mısır seferine (1516-1517) katılarak, Cafer Bey kumandasındaki filoya dahil olarak Nil yolundan Kahire'ye gitmiş, bu arada Nil'in kollarının haritasını yapıp buralar hakkında tarihî ve coğrafî bilgiler vermiştir.(6) Kanunî döneminde (1520-1566), artık Osmanlı donanmasının bir kumandanı olarak Rodos fethine de katılmış olması muhtemel olan Pirî Reis, Mısır beylerbeyi Hain Ahmed Paşa'nın isyanını üzerine Osmanlı idaresini tümüyle burada tesis etmek üzere İstanbul'dan hareket eden (30 Eylül 1524), ancak hava muhalefeti sebebiyle Gelibolu'ya dönmek zorunda kalan Sadrazam İbrahim Paşa'ya kılavuz tayin edilmiştir. Bu yolculuk sırasında da fırtına durmamış, Rodos'a dönülmüş ve Marmaris'den karaya çıkılarak karayolu ile Mısır'a ulaşılmıştır (2 Nisan 1525). Bu yolculuk sırasında İbrahim Paşa ile haftalarca aynı gemide bulunmanın da sağladığı imkânla, eseri *Kitâb-ı Bahriye*'yi paşaya ve onun aracılığıyla padişaha duyurma fırsatını yakalamıştır. Ayrıca Mısır'da iken sadrazamın İstanbul'a hareketinden 12 gün önce Pirî Reis'e, Selman Reis tarafından Kızıldeniz ve Hind sularındaki Portekiz faaliyetlerini ve bunları önleme yollarını gösteren bir rapor sunulmuştur.(7)

1525-1547 yılları arasındaki hayatı hakkında bilgi bulunmayan, ancak bu sıralarada muhtemelen Tersane Kethudalığı görevini üstlenen Pirî Reis, Ferhad Paşa'nın Yemen Beylerbeyi olması üzerine onun yerine Hind Donanması Kapdanı tayin edildi

(*) *Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*
(1) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, İstanbul 1316, II, 44.
(2) *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, III, 315.
(3) Fuad Ezgü, "Pîrî Reis", *İslâm Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1964, 562.
(4) Kemal Özdemir, *Osmanlı Deniz Haritaları*, Ali Macar Reis Atlası, İstanbul 1992, s. 57.
(5) Pirî Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, haz.: F. Kurdoğlu-H. Alpagot, Ankara 1935, s. 311.
(6) A. Afetinan, *Pirî Reis'in Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1987, s. 14.
(7) F. Ezgü, *a.g.m.*, s. 563.

(1547). 60 gemiden mürekkep bir donanmanın başında olarak Süveyş'ten hareket ederek (29 Ekim 1547) Ali b. Süleyman'ın eline geçen Aden'i istirdad etmek üzere kale önüne geldi (19 Ocak 1549) ve Aden 3 Şubat 1549'da fethedildi. Bundan sonra Osmanlı siyaseti Hind Okyanusu sularındaki Portekizlilerin kendi aleyhine olarak Arap Yarımadası'nın güneyi ve Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerini kontrol etmeye yöneldi. Bu siyasetin uygulaması da tabiatıyla Pirî Reis tarafından yapılacaktı. Nitekim, Hürmüz Kalesi'ni ele geçirmek üzere Nisan 1552'de 30 gemiden mürekkep bir filo ile Süveyş'ten hareket etti. Önce 6 günlük bombardımandan sonra Maskat kalesini fethetti (Kasım 1552), sonra da Hürmüz'e yöneldi. Etrafındaki kaleler tümüyle ele geçirildiği halde kale muhasaraya dayanmakta idi. Yanına aldığı Maskat Kalesi kumandanı Jean de Lisbao'yu müşavir kullanan Pirî Reis, ondan aldığı bilgilere istinaden, bu arada gelebilecek herhangi bir güçlü Portekiz donanmasının taarruzuna uğramaktan çekinmekte idi. Basra körfezinin kapatılması halinde donanmanın Süveyş'e intikali imkânsız hale gelecekti. Bu sebeple muhasarayı kaldırarak filodan 3 gemi seçip Süveyş'e doğru yola çıktı. Gemilerden biri karaya oturduğu için, 2 kadırga ile Süveyş'e, oradan da karayolu ile Kahire'ye ulaştı. Ancak burada iyi karşılanmadığı gibi gerek Basra Beylerbeyi Kubad Paşa'nın, gerekse Mısır Beylerbeyi Davud Paşa'nın aleyhindeki arzları üzerine çıkan fermanla "siyaseten" Mısır Divanı'nda katledildi (1554). Hocazade Mehmed Efendi, Celalzade Musafa Efendi ve Âli Mustafa Efendiler Pirî Reis'in idamına sebep olarak, Hürmüz Kalesi'ni kendi menfeatini gözettiği için kaldırmasını göstermekte iseler[8] de, bu konuya müstakil bir başlık ayıran Peçuylu'ya göre "bu husûs düşman hâlinden habîr olanlar katında gayet muhâl ve ba'îddür."[9]

8 Mart 1557 tarihli bir belgeye istinaden Pirî Reis'in, Mehmed adında bir oğlunun bulunduğu ve bunun müteferrikalıktan 40 akçe ile bir gemi reisliğine terfi ettirildiği anlaşılmaktadır.[10]

Eserleri

1. Birinci Harita

(Muharrem 919/Mart-Nisan 1513-Gelibolu; TSMK, Revan Ktb., nr. 1633, mük.)

1929 yılında Topkapı Sarayı'nda bulunan harita deve derisi üzerine 9 renkte boya ile resm edilmiş; 86 cm. boyunda, üst kısmı 61 cm., alt kısmı ise 41 cm. genişliğindedir. Üst kısmı koparılmış olan haritada üçü küçük, ikisi büyük 5 rüzgâr gülü ve çeşitli yön çizgileri bulunmaktadır. Standart portulan çizimlerinde rüzgâr güllerinin 17 olduğu bilindiğine göre, bunlar eklendiğinde haritanın tam dünya haritasının bir parçası olduğu ortaya çıkmaktadır.[11] Nitekim Pirî Reis Hind ve Çin denizlerinin şimdiye kadar Anadolu'da kimsede bulunmayan yeni haritalarını çıkardığını ve bunun Mısır'da Yavuz Sultan Selim'e sunduğunu belirtmektedir.[12]

Bu kısımda, Atlas Okyanusu'nun iki yakasını ihtiva edecek şekilde, Batı Afrika kıyıları, Asor, Kanarya ve Yeşilburun takım adaları; Atlas Okyanusu, Güney Amerika ile Orta Amerika'nın bilinen kısımları, Florida ve Antiller yer almaktadır. Pirî Reis haritasına çizimler yanında, başta kendi ismi olmak üzere, ilgili yerlerin özelliklerini, ne zaman kim tarafından keşfedildiğini, kimlerden faydalandığını gösterecek şekilde çeşitli açıklamalar da eklemiştir. Burada kimisi gerçek kimisi hayalî muhtelif insan ve hayvan resimleri de görülmektedir.[13]

Özellikle Amerika için, 1492-1504 yılları arasında 4 seyahati bulunan Kristof Kolomb'un haritasını kullanmış, onun üçüncü seferine katılıp daha sonra Kemal Reis'e esir düşmüş olan bir yardımcısının anlattıklarından faydalanmıştır. Ancak bu seyahatlerden öncesine ait bilgilere de ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Antilya'nın 870 (1465) yılında keşfedildiğini bildirmektedir.[14] Pirî Reis'in ilmî derecesini gösteren önemli ölçülerden biri de çeşitli mikyaslardaki haritaları tek mikyasa indirerek, birbirlerinin eksik taraflarını diğerleriyle tamamlayabilmiş olmasıdır. Çünkü kendisinden önce yapılan haritalarda bu mükemmellik görülmemektedir.[15] 1517 yılında Mısır'da Yavuz Sultan Selim'e

(8) Cengiz Orhonlu, *"Hint Kaptanlığı ve Pîrî Reis"*, TTK *Belleten*, XXXIV/134 (Ankara 1970), 247.
(9) *Tarih*, İstanbul 1281, I, 351. Pirî Reis'in Hind sularındaki faaliyeti ve ölümü hakkında ayrıca bkz.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, II, 397-398.
(10) C. Orhonlu, *a.g.m.*, s. 242, n. 29.
(11) K. Özdemir, *a.g.e.*, s. 59.
(12) *Kitâb-ı Bahriye*, s. 5.
(13) Buradaki gemi ve hayvan resimlerinin burçları gösterdiği hakkında bkz.: M. İlmiye Çığ, "Piri Reis Haritası Üzerinde Amerika'da Yapılan Geniş ve Derin Çalışmaları İçeren *The Maps of the Ancient Sea Kings* (Eski Deniz Krallarının Haritaları) Kitabının Türkçe Özeti (1 Harita ile birlikte)", TTK, *Belleten*, LVI/216, Ankara 1992, 430.
(14) A. Afetinan, *a.g.e.*, s. 21.
(15) *Kitâb-ı Bahriye*, Mukaddime, s. XXIX.

sunulan harita, haritacılık tekniği ve göz alıcı görünümüne ilaveten, kendi çizimleri günümüze ulaşmayan K. Kolomb'un keşiflerine dair en eski eser olması bakımından da yerli ve yabancı ilim adamlarının büyük ilgisini çekmiştir.(16)

2. İkinci Harita

(935/1528-Gelibolu; TSMK, Hazine Ktb., nr. 1824)

Ceylan derisi üzerine 8 renkle boyanmış olan harita 68 x 69 cm. ebadında olup, Osmanlı tarzı çerçeve ile süslenmiş, ilk haritadan daha itinalı çizilmiştir. Çerçevenin sadece kuzey ve batı yönünde olması bunun da bir parça olduğunu göstermektedir.(17) Birincide olduğu gibi bunda da, Pirî Reis'in ismi ve haritanın tarihi yer almaktadır. Dördü büyük ve süslü, ikisi küçük altı rüzgâr gülü ile iki adet mil ölçeği bulunmakta, ölçeklerin altında, haneden haneye ellişer mil, noktadan noktaya onar mil olduğu belirtilmektedir.(18) Yengeç Dönencesi'nin gösterilmiş olması kopuk kısımlarda Ekvator ve Oğlak Dönencisi'nin de çizilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Haritada Atlas Okyanusu'nun kuzeyi ile Kuzey ve Orta Amerika'ya yer verilmektedir. Böylece Grönland'dan Florida Yarımadası'na kadar kuzey yönünde henüz keşfedilmeyen yerler beyaz olarak bırakılmış ve buralar hakkında bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Bu da yazarın ilmî hassasiyetini göstermektedir. Birinci haritada K. Kolomb'a uyarak bazı adaların çiziminde yapılan hataların, burada tekrarlanmadığı, kıyıların daha dikkatle çizildiği görülmekte, buradan da Pirî Reis'in, devamlı olarak coğrafî keşifleri ve yenilikleri takip ettiği, bu alandaki bilgilerini yenilediği anlaşılmaktadır. Haritada görülen, doğu yönünde 10-13° derecelik sapma o devrin tüm haritalarında mevcut eksikliktir. Bu 1600'den sonra Fransızlar tarafından tashih edilmiştir. Bu harita da Kuzey Amerika'nın aslı günümüze ulaşan ilk ilmî harita hüviyetini taşımaktadır.(19)

3. Kitâb-ı Bahriye

(927/1521, Süleymaniye-Nuruosmaniye Ktb., nr. 2290; 932/1526, Sül.-Ayasofya Ktb., nr. 2612, İstanbul 1935, I-IV, İstanbul 1988-1991)

Eser "*deryâ âleminden ve mellâhlar san'atından bir yâdgâr*" olmak üzere Gelibolu'da kaleme alınmıştır. Yazar Kemal Reis ve diğer arkadaşlarıyla Akdeniz'de katıldığı seferlerde "*Akdeniz kenarlarının ve cezîrelerinün ma'mûrların ve harâbların ve limanların ve suların ve deryâda olan taşların ve sığların*" bizzat öğrenmiş, ancak elde ettiği bu bilgileri, haritada göstermek imkânsız olduğu için, sayılan unsurların "*limanların kankı cânibinde idüği ve ne rüzgâra muvâfık ve kankısına muhâlif idüği, vüs'ati, darlığı ve ne mıkdâr sefînelere mütehammil idüği*" ve bunun gibi birçok husus haritaya kayd edilemeyeceğinden, bir kısmı yazılsa bile kullanılması güç olacağından bir kitap haline getirme ihtiyacını duymuştur.(20)

Pirî Reis eserini, iki safhada yazmıştır:(21) İlk telif 927 (1521) yılında gerçekleştirilmiştir.(22) İbrahim Paşa, Mısır'a giderken tutuldukları fırtına sırasında Pirî Reis'in yol bulabilmek için sürekli yanında bulundurduğu kitabına baktığını fark etmiş; bunun üzerine eseri inceleyerek hem kendisini, hem de eseri çok takdir etmiş ve bunun temize çekilerek padişaha takdime hazır hale getirilmesini istemiştir.(23) Gelibolu'ya dönüşünde yazdıklarını yeniden gözden geçirerek çalışmalarını 932 (1526) yılında tamamlamıştır. Her iki telife ait muhtelif nüshalar günümüze ulaşmıştır.(24) İki grup arasında çeşitli farklar görülmektedir. İlk önce, iki gruba ait nüshaların başlangıç cümleleri farklıdır. Birinci telifde yazar kendisini Kemal Reis'in "hemşîre-zâdesi" olarak tanıtırken, ikinci telifde "birader-zâdesi" şeklinde göstermektedir. İkinci safhada tabiatıyla mukaddimenin bitiş cümlesi de değiştirilmiş ve ik-

(16) Harita Yusuf Akçura'nın açıklamasıyla yayınlanmıştır. *Pirî Reis Haritası Hakkında İzahnâme* (Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca), yay. Türk Tarihi Araştırma Kurumu, İstanbul 1935. Harita ve tanıtımı için ayrıca bkz.: *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından XIV-XVIII Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları*, yay. İstanbul İtalyan Kültür Merkezi, İstanbul ts. 1994, s. 56.

(17) K. Özdemir, *a.g.e.*, s. 61.

(18) Sadi Selen, "Piri Reisin Şimalî Amerika Haritası. Telifi 1528", *TTK Belleten*, 1/2 (Ankara 1937), 517. Harita ve tanıtımı için ayrıca bkz.: *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından XIV-XVIII Yüzyıl Portolan ve Deniz Haritaları*, yay. İstanbul İtalyan Kültür Merkezi, İstanbul ts. (1994), s. 68.

(19) S. Selen, *a.g.m.*, s. 517-18.

(20) *Kitâb-ı Bahriye*, s. 3-4.

(21) Kâtib Çelebi de eserin iki ayrı telifi olduğunun farkındadır. *Keşfü'z-zunûn an-esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (haz.: Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge), İstanbul 1971, I, 227.

(22) Fr. Taeschner bu ilk telifin 927 (1521) yılında Yavuz Sultan Selim'e ithaf edildiğini ileri sürmektedir "Djugrafiya Epoque Ottoman", *EI²*, Paris 1963, II, 603.

(23) *Kitâb-ı Bahriye*, s. 852-53.

(24) Bunların takdimi için bkz.: *Kitâb-ı Bahriye*, Mukaddime, s. XXXIX-XL; A. Afetinan, s. 72-73.

mal tarihi ile İbrahim Paşa vasıtasıyla padişaha takdim konusu ilave edilmiştir. İlk grupta mukaddime mensur iken, ikinci safhada 972 beyitlik bir manzum kısım da yer almakta;[25] bu kısmı takiben birinci safhada bulunmayan "*Der-beyân-ı Sebeb-i Nesr*" bahsi gelmektedir. İlk önce eserde 134 harita bulunurken daha sonra bunların sayısı 223'e çıkmıştır.[26] 932 tarihli nüshalarda öncekilerden fazla olarak son kısımda 91 beyitlik "*Der-beyân-ı İhtitâm-ı Kitâb*" başlığı ile manzum hatime mevcuttur. Bu ana hususlar dışında, çeşitli sebeplerden kaynaklanan tali derecede muhtelif küçük farklılıklar da vardır.[27]

Mukaddimenin ilk 7 sahifelik kısmında nesir olarak, "*Der-beyân-ı Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb*" başlığıyla biraz önce açıklanan eserin telif sebebleri ve temize çekilerek padişaha sunulacak şekilde hazırlanmasıyla bunun tarihi verilmektedir.

Mukaddimenin manzum kısmında, fasıllar halinde Osmanlı coğrafyacılığında çok önemli yer tutan çeşitli konular ele alınmıştır:

İlk iki fasılda kendisini, eseri yazma maksadını, amcası Kemal Reis'in Osmanlı denizciliği için çok önemli olan hayatını ve faaliyetlerini, bu arada kendi biyografisine dair muhtelif bilgileri, denizcilik hayatı ile ilgili tecrübe ve tavsiyelerini açıklar (s. 7-19). 3-5. fasıllarda fırtına ve rüzgârları tanıtıp pusula hakkında bilgi verir (s. 19-23). 6. ve 7. fasıllarda haritalarla bunlardaki sembolleri işler (s. 23-29). Günümüzdeki harita tekniğine pek yakın bir şekilde, büyük bir dikkatle şehir ve kaleler kırmızı, harabeler siyah renkle gösterilmiş, işlenen unsurlar, daha birtakım işaretler kullanılmıştır.[28] 8. fasılda, yeryüzünün ancak dörtte birinin karalarla kaplı bulunduğu, onun için bu kısma rubımeskûn denildiği belirtilip, 7 denizin adı verilir (s. 29). Bu denizler Bahr-i Çin, Bahr-i Hind, Bahr-i Pars (Fars; Basra Körfezi), Bahr-i Zenc, Bahr-i Magrib, Bahr-i Rûm, Bahr-i Kulzüm'dür. Bunların takdimi yapılmadan 9. fasılda Portekizlilerin Hind denizindeki faaliyetleri incelenir (s. 30-32). 10. fasılda, Habeş memleketi adı altında Ümit Burnu'na kadar olan sahiller anlatılır (s. 33-37). Yazar, burada Portekizlilerin 30 parça ve 5 kadırga ile Mendeb Boğazı'nı geçip Cidde'ye kadar gelmiş olmalarını utanılacak bir durum olarak görür ve "*Kasd olunsa nola bir kez kim ana/Savurayduk külünü göğden yana*" diyerek mücadele edilmesini tavsiye eder (s. 36). 11. fasılda arzın küre şeklinde olduğunu söyledikten sonra, Portekizli bir papaz tarafından yapılmış bir yerküreyi gördüğünü söylemektedir (s. 37-43) ki, bu muhtemelen 6 yıl Portekiz'de yaşayan Nürnbergli Martin Behaim'in 1492'de yaptığı meşhur yerkürenin modelidir.[29] 12. fasıl Portekizlilerin Hindistan'a hangi yollardan, ne tür şartlar altında ulaştıklarının incelendiği (s. 43-52) çok faydalı bahislerden biridir. 13. fasılda yazar, Portekiz gemicilerinin rivayetlerine dayanarak Çin Denizi'ni ve bunun etrafında yaşayan insanları anlatmaktadır (s. 52-56). 14 ve 15. fasıllarda Hind Denizi, buradaki rüzgârlar, kullanılan kılıç arkası kalınlığında, kılıç yüzü eninde ve en kısası bir karış uzunluğunda on iki tahtadan ibaret Hind kıyası adlı alet tanıtılmakta, bir vesileyle bugünkü bilinenlere yakın bir vukufla Akdeniz ve Ege havzasındaki hava durumu işlenmektedir (s. 56-61). Bahr-i Pars (Basra Körfezi)'ın ele alındığı 16. fasılda (s. 61-66) yazar, oraları henüz görmediği için duyduklarına dayanmaktadır. 17-20. fasıllar Bahr-i Zenc'e, yani Hind Okyanusu'nun batı bölümüne tahsis edilmiştir (s. 67-77). 21. fasıl Bahr-i Magrib ve Bahr-i A'zam olarak adlandırılan Atlas Okyanusu'na ayrılmıştır (s. 78-84). Burada 870 (1465) yılından itibaren Antiller'de ve diğer Amerika sahillerinde gerçekleştirilen keşifler, buraların insanları ve zenginliklerine de temas edilmektedir.

Yedi denizin altıncısı olan Bahr-i Rum kitabın metnini teşkil ettiği için burada işlenmemiş, yedinci deniz olarak da Bahr-i Kulzüm adıyla Hazer Denizi tanıtılmıştır.[30] Ayrıca *Kitâb-ı Bahriye*'de Kızıldeniz ve Karadeniz hakkında herhangi bir açıklama yoktur.[31]

(25) *Kitâb-ı Bahriye*, Mukaddime, s. XLI. Cevdet Türkay bu kısmın 1107 beyit olduğu kanaatindedir: *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, İstanbul 1959, s. 17.

(26) İ. H. Akyol'a nazaran eserde 229 portulan, yani pusula haritası ve 259 fasıl bulunmaktadır ("*Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji*", Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 516, n. 1).

(27) *Kitâb-ı Bahriye*, Mukaddime, s. XL-XLI. Eserin Kanunî'ye sunulduğu sanılan nüshası Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmakta ve 221 harita ihtiva etmektedir: Fikret Sarıcaoğlu, "Harita (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVI (İstanbul 1997), 211.

(28) *Kitâb-ı Bahriye*, Mukaddime, s. XLII.

(29) A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Geliştirilmiş IV. Basımı haz.: A. Kazancıgil-S. Tekeli), İstanbul 1982, s. 79.

(30) *Kitâb-ı Bahriye*, s. 29. Aslında Kızıldeniz'in adı olan bu ismin Osmanlı kaynaklarında Hazer Denizi için de kullanılması hakkında bkz.: M. Ak, "*Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Babr-i Kulzûm/Kurzûm) Üzerine*", İlmî Araştırmalar, II İstanbul 1996, 7-12.

(31) A. Afetinan, *a.g.e.*, s. 23.

Manzum mukaddimeden sonra, *Der-beyân-ı Sebeb-i Nesr* başlığı ile bundan önce, pusula ve harita, rüzgârlar ve sığ yerlerin durumlarının nazım halinde açıklandığı, ancak Akdeniz ve ona bağlı unsurların nesir olarak işleneceği belirtilmiştir. Zira bu kısımlar da manzum yazılırsa, "tatvîl-i kelâm" olacağını, gece ve zarurî hallerde kullanım sırasında bunun zorluklara sebebiyet vereceğini belirtip sözü uzatmadan pratik olarak kullanılabilecek bir metin ortaya koymak üzere, önce ilgili yerlerin açıklamalarının nesir olarak yapıldığı, sonra da haritalarının ilave edildiği bildirilmiştir (s. 85). Nitekim bu minval üzere, Akdeniz sahillerine Sultaniye ve Kilidülbahr kaleleriyle başlayarak kuzey sahil boyunca devam eder ve Ege Denizi, Yunanistan, Adriyatik kıyıları, İtalya, Fransa ve İspanya'nın Akdeniz kıyıları, Kuzey Afrika, Mısır, Doğu Akdeniz kıyıları, Kıbrıs, Ege Denizi'nin Anadolu sahillerindeki ada, körfez ve limanlar ayrıntılı olarak tanıtılır ve Gelibolu'nun kuzeyindeki Saros körfezi ile eserin bu kısmı tamamlanır (85-847). Buradaki liman ve kıyıların su derinlikleri, demir yerleri, kıyı bitki örtüsü, içme suyu ve gemi inşaatına ait imkânlara ilaveten, insanlar, dinler ve hükûmetler de etraflıca ele alınmıştır. Şehirlerin haritaları verilirken, önemli binaların resimleri de yer alır. Nitekim Pirî Reis'in Akdeniz havzası için uyguladığı bu model daha sonra, Matrakçı Nasuh tarafından daha mükemmel şekilde Kanunî'nin İran Seferi sırasında (1534-35) güzergâhtaki şehirler için tatbik edilmiştir.

İhtitâm-ı Kitâb adlı manzum sonuç bölümünde de, İbrahim Paşa ile Mısır seyahatini, kendisinin kılavuz tayinini, fırtınaya yakalanmalarını, eserine müracaatını ve paşanın kendisine teveccühünü ve eseri temize çekme talebini işlemektedir (s. 849-853).

Kitâb-ı Bahriye üslûb olarak, özellikle nesir kısımlarında okuyucu ile konuşur gibi kaleme alınmış, bir ilmî eser olma yanında, bütünüyle büyük bir hızla devam eden Akdeniz'deki deniz faaliyetlerinde sıkça kullanılacağı düşünülerek özlü ve kolaylıkla anlaşılıp takip edilebilir bir anlatım tarzıyla yazılmıştır. İşte bu noktada da eserin telifinin kim tarafından ve nasıl yapıldığı bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. H. G. Yurdaydın'ın da ayrıntısıyla açıkladığı gibi[32] eserin malzemesi hiç şüphesiz Pirî Reis tarafından toplanmış, fakat telifi Muradî tarafından yapılmıştır. Muradî'nin, Sinan Çavuş'a atf edilen eserlerin de sahibi olan müellifin mahlası olduğu anlaşılmakta,[33] ancak kimliği tam olarak bilinmemektedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın gazavatını da kaleme alan Muradî, her ikisi de büyük rağbet gören bu iki eserde, biraz arka plânda kalmanın burukluğuyla *Bahrnâme* olarak bahsettiği *Bahriye*'nin hazırlığını Pirî Reis'in yaptığını, ancak "*bir ehl-i dil*" bulamadığı için yıllarca eserini "*cem' idemeyüp yaturmış*" olduğunu, nihayet bunu kendisinden rica ettiğini, onun da bu notları, "*bir nice yüz şeyh u şâb*" bildiği gibi "*cem' idüp*" bir kitab haline getirdiğini dile getirmektedir. Eserin akıcı üslûbu kendisine ait ise de, nâm "*Pirî kethudâ*"nın olmuştur. H. G. Yurdaydın bu çalışmalarında *Bahriye*'nin ikmal tarihi için düşülen tarihin de *Bahriye* ve Muradî'nin diğer eserlerindeki ifadelere dayanarak münakaşa etmektedir.[34]

Kitâb-ı Bahriye'nin kaynakları hiç şüphesiz, denizcilerle dolu bir muhitte doğup büyüyen ve daha küçük yaşlarından itibaren başta amcası Kemal Reis olmak üzere ünlü denizcilerle birlikte bizzat denizin içinde olan Pirî Reis'in müşahede ve duyduklarına dayanan sözlü kaynaklardır. Nitekim o bunu itiraf etmekte ve görülen şeyler yazmayınca unutulacağı için, tekrar gelmesi gerektiğinde taşlı ve sığ yerlerinin nereleri olduğunu bilebilmek düşüncesiyle, her gördüğünü kaleme aldığını söylemektedir (s. 17). Bunun yanında başta Kristof Kolomb'un haritası olmak üzere, yeni keşiflere dair harita ve eserler yanında, özellikle Akdeniz için daha önce vücuda getirilen İtalyan ve Cenovalıların portulanlarını kullandığı, fakat birçok eksiği olan bu eserlere çok şeyler kattığı bilinmektedir.[35]

(32) "Kitâb-i Bahriyye'nin Telifi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, X/1-2, Ankara 1952, 143-146.

(33) H. G. Yurdaydın, "Muradî ve Eserleri", TTK, *Belleten*, XVII/105-108, s. 453-466.

(34) Eserin ikinci telif tarihi şüpheye yer bırakmayacak şekilde Mukaddime'de 932 (1526) olarak belirtilmiş (s. 6) ise de, hatimede eserin ikmali için düşülen tarih münakaşaya yol açmıştır: *"Didük târîhi ana feyz-i hâdî"* mısrasındaki (s. 855), tarihe karşılık gelen "feyz-i hâdî" terkibinin rakam değeri 910 (1504) olmaktadır ki, bu telif tarihini vermemektedir; rakama ulaşabilmek için terkibe "ana" kelimesinin ilavesi gerekmektedir (gerçekten de bu durumda 932 rakamı elde edilmektedir), ancak bu ebced usûlüne uygun değildir. Halbuki H. G. Yurdaydın'ın tesbit ettiğine göre Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa ve Fetihnâme-i Hayreddin Paşa* adlı eserlerinde Bahriye'nin telifi için "fazl-ı hâdî eyledüm târîh ana" mısraında görülen ve 932 rakamına tekabül eden "fazl-ı hâdî" terkibini vermektedir. "Kitâb-i Bahriyye'nin Telifi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, X/1-2, Ankara 1952, 144-45.

(35) A. Adıvar, *a.g.e.*, s. 79-81. Burada Pirî Reis'den önce kaleme alınan portulanların kısa bir özeti de verilmektedir.

Genel anlamda bir Akdeniz seyahatnamesi olan *Bahriye*, tüm Akdeniz için bir rehber olması yanında, özellikle henüz feth edilmemiş adalar hakkında Osmanlı idarecilerini bilgilendirmiş,[36] Akdeniz'deki Osmanlı varlığını daha kolay ve kalıcı hale getirmiştir. Nitekim yerli ve yabancı birçok araştırmacının dikkatini çekip beğenisini kazanmış, daha 1756 yılında özet olarak Fransa kral kütüphanesi ve dışişleri bakanlığı tercümanlarından D. D. Cardonne tarafından *Le Flambeau de la Méditeranée* adıyla Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Ancak bu çalışma yazma halinde kalmıştır.[37]

Bunlardan başka, Ataî[38] ve ondan hareketle M. Tahir[39] fıkıh ilmine intisabı dolayısıyla *Vikaye*'yi manzum olarak Türkçe'ye tercüme ettiğini ileri sürüyorsa da, buradaki diğer bazı bilgiler gibi bu husus da tashihe muhtaçtır. Zira Burhanüşşerîa Mahmud b. Ubeydullah Mahbubî'nin *Vikayetü'r-rivâye fî-mesâili'l-hidâye* adlı eseri ve bunun birçok tercüme, haşiye ve şerhleri ayrıntılı olarak Kâtib Çelebi tarafından tanıtılmış,[40] ancak bu arada Pirî Reis'in bu gibi bir çalışmasına işaret olunmamıştır.

Pirî Reis'in, Akdeniz'deki Türk varlığının pekişmesi, Kızıldeniz'in Portekiz tecavüzlerinden korunması, Osmanlı nüfuzunun Hind sularına da taşınması ile ilgili olarak Türk denizciliğine büyük hizmetleri geçmiştir. Akdeniz'deki çeşitli özel ve resmî hizmetleri dışında, özellikle Hürmüz Kalesi muhasarası sırasında Portekiz tehlikesini önceden dikkate alarak, o zamana kadar yaptığı açık deniz mücadeleleri ile yıpranmış olan filosunu mutlak bir felaketten kurtarma basiretini göstererek muhasarayı kaldırmış, böylece deniz bilgisini ve kumanda dirayetini göstermiştir.[41] Ancak ona Türk kültür tarihinde hak ettiği yeri veren çalışmaları haritacılık ve coğrafya alanında görülmüştür. Birinci (1513) ve ikinci (1528) haritaları ile Osmanlı devlet ve ilim adamlarının dünyadaki yenilikleri takipteki isabetli davranışlarının,[42] özellikle Mısır seferi sırasında yeni keşifleri de ihtiva eden dünya haritasının kendisine sunulması, Yavuz'un cihanşümul siyasetinin de önemli bir göstergesi olmuştur. Pirî Reis'in şüphesiz en önemli kalıcı hizmeti, karadaki fetihleri kolaylaştıracak ve devamlı kılacak mahiyette olan Akdeniz'deki Osmanlı gücünün rehberi ve el kitabı özelliğini taşıyan, tüm limanları ve buralardaki ikmal noktalarını tanıtan *Kitâb-ı Bahriye*'yi yazmış olmasıdır. O, yaptığı haritalar ve haritalarla süslediği *Bahriye*'siyle de Osmanlı coğrafya yazıcılığında çok haklı ve yeri doldurulamayacak bir mevki elde etmiş, bu yönüyle ünü uluslararası boyutlara ulaşmıştır.

(36) Fr. Taeschner, *"Osmanlılarda Coğrafya"* (trc.: Hâmid Sadî), Türkiyat Mecmuası, II / 1928, s. 281.
(37) Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, II, 256.
(38) *Hadâiku'l-hakaik fî-tekmileti'ş-Şakaik* (haz.: A. Özcan), İstanbul 1989, s. 56.
(39) *Osmanlı Müellifleri*, III, s. 319.
(40) *Keşfü'z-zunûn an-esâmi'l-kütûb ve'l-fünûn* (haz.: Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge), İstanbul 1972, II, s. 2020-24.
(41) Gerçi bu tavn bir bakıma başarısızlığına hamledilerek idamının da sebebi olarak görülmüşse de, asıl sebebin bölgedeki idareciler arasındaki siyasî çekişmeler olduğu da bilinmektedir.
(42) Aydın Sayılı, "Üçüncü Murad'ın İstanbul Rasathanesindeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa ile Kültürel Temaslar", TTK, *Belleten*, XXV/99, Ankara 1961, s. 406.